

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN YÜZÜNCÜ YILI

220. Yılında
ÜSKÜDAR MATBAASI

ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ

TÜRKİYE
YÜZYILI

TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN YÜZÜNCÜ YILI

ÜSKÜDAR MATBAASI

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ ADINA YAYIN SAHİBİ

Hilmi Türkmen
Belediye Başkanı

GENEL KOORDİNATÖR

Zekeriya Şanlıer
Başkan Yardımcısı

PROJE YÖNETİMİ

Gülsüm Hasbal İsmailoğlu
Kültür Sanat Danışmanı

Mesut Meyveci
Kültür İşleri Müdürü

Hüseyin Hilmi Erdem
Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürü

Küratör

Erkan Doğanay

Editör

İ. Bahtiyar İstekli

Organizasyon Koordinatörü

Meral Çam

Grafik Tasarım ve Uygulama

Kemal Kara

Üsküdar Belediyesi Kültür Yayınları – 2023

Yayın No: 172

Sertifika No: 42240

ISBN: 978-625-6732-03-2

Baskı

Hat Baskı Sanatları

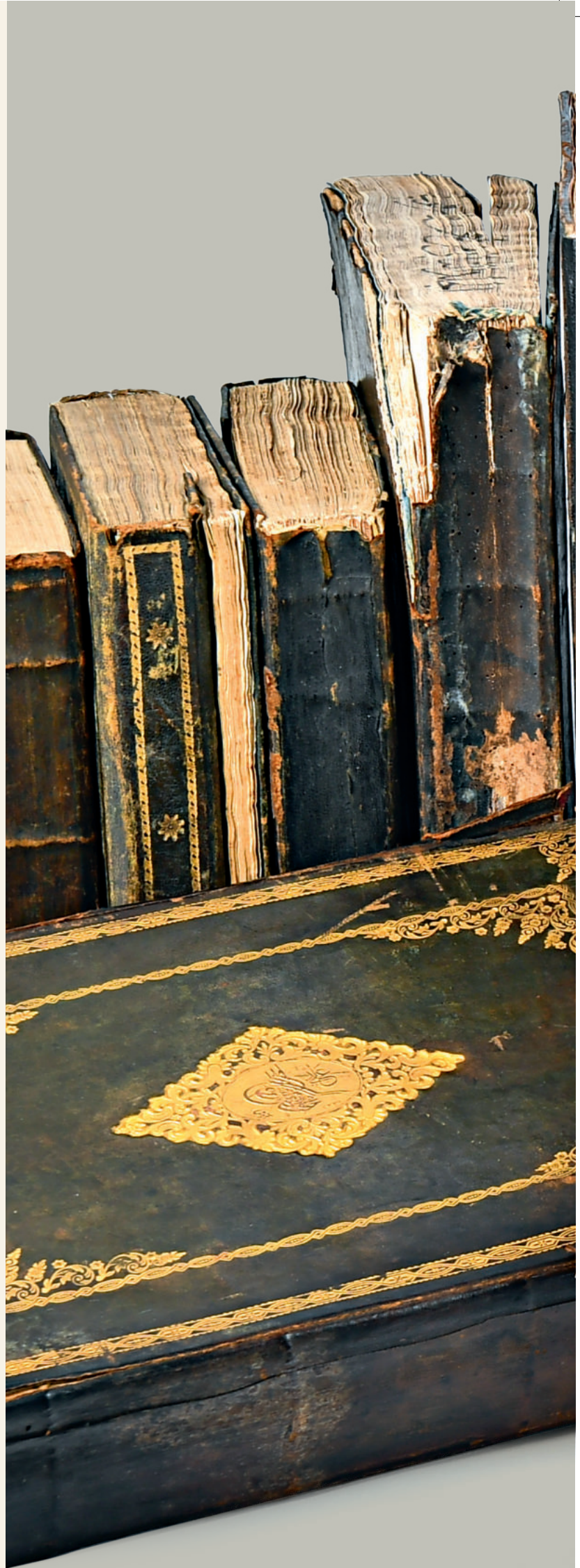
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi A Blok No: ZA5 Topkapı / İstanbul

Tel: 0212 567 77 66 - 0212 674 58 56

Sertifika No: 49114

Bu yayının bütün hakları saklıdır. Görsel ve yazılı hiçbir bölümü Üsküdar Belediyesi'nin yazılı izni olmadan elektronik, mekanik, fotokopi ve benzeri yollarla çoğaltılamaz, aktarılamaz, yayınlanamaz. 2023.

KATKILARIYLA

BİRGİVÎ RİSÂLESİ: İLK DİNÎ KİTAB NİÇİN VE NASIL BASILDI?

Prof.Dr. ALİ BİRİNCİ

OSMANLI

devrinde basılan ilk dinî kitabın küçük bir ilmihâl sayılan ve Birgivî Vasiyetnâmesi adıyla da tanınan Birgivî Risâlesi¹ olduğu hususunda hiçbir araştırmacı tarafından herhangi bir şüphe izhar edilmemektedir.² Ancak bu risâlenin matbu ilk dinî kitab olarak nasıl seçildiği ve niçin basıldığı hakkında şimdiye kadar tatmin edici bir bilgi ve yorum ortaya konamamıştır. Halbuki bu gibi araştırmalarda asıl bu gibi meseleler üzerinde durulması gerekirken, ya tamamen ihmâl edilmekte veya “din kitabı basımına nasıl izin çıktığını ve neden bu kitabın seçildiğini bildiren herhangi bir kaynak yoktur” nevinden usulsüz ve haksız sızlanmalarda bulunulmaktadır.³ Asgarî bir seviyede gerekli araştırmaları yapmaksızın bu gibi şikâyetleri yapmaya kimsenin hakkı yoktur. Hele matbaanın ve matbu kitabın Türkiye’deki hikâyesini yazmaya tâlib olanların böyle bir imtiyazı bulunamaz.

Her şeyden önce ifade etmek gerekir ki Risâle-i Birgivî’nin niçin ilk dinî kitab olarak basıldığı hakkında matbu ve gayrimatbu eserlerde kafi miktarda bilgi bulunmaktadır. Hatta sadece Tarih-i Cevdet (1309, c. 6, s. 367) bile meseleyi aydınlatılabilir:

“Levent çiftliği kanunnâmesinin hülâsa veçhile sureti”ndeki kayıt şudur:
“Ve neferat(ın) evkat-ı hamseyi cemaatle eda eylemeleri ve Birgivî Risâlesi ve avama lazım olacak kadar mesail-i diniye öğrenmeleri zorunda keza her bölüğe birer imam tayin...” (1207: 1792-93)

¹ Birgivî Risâlesi’ni Hasan Refik Ertuğ (Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi, İstanbul, 1970 c. I. s. 126) “Bir Köy adlı risale” şeklinde okumuştur. (Ali Birinci, “Bir Köy adlı risâle”, Tarih ve Toplum, Sayı: 57, Eylül 1988, s. 58-59.)

² Risâlenin İstanbul kütüphanelerinde bulunan yazma ve basma nüshaları için: Atsız, İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmed Efendi (929-981 / 1523-1573) Bibliyografyası, İstanbul, 1966, s. 5-11.

³ Alpay Kabacalı, Türk Kitap Tarihi, İstanbul, 1989, s. 84.

Basılan ilk dinî kitabımız olan Risâle-i Birgivî'nin cildinde dinî eser olmasına rağmen yazma eser cilt formu değil de matbaada oluşan baskı kitap cildi kullanılmıştır.

Veli Efendizâde'nin kâhyası Said Efendi tarihi⁴ olduğunu tahmin ettiğimiz gayrimatbu tarihçede de (varak. 132.b) yine aynı bilgi bulunmaktadır: “Beş vakit cemaatle kıyam ve Birgivî Risâlesi’nden teallüm-i akaid-i diniye lâzıme-i guzât-ı İslâm olmağla..”

III. Selim devrinde devletin bütün müesseselerinin bir taraftan ıslahı, diğer taraftan yenilerinin ihdası hususunda çalışmalar yapılırken kurulmak istenen orduya okutulacak bir ilmihal arandığında hatıra, hemen rakipsiz denebilecek derecede büyük bir şöhrete sahip Birgivî Mehmet Efendi'nin⁵ sade Türkçe ile yazdığı risâlesi gelmiştir. Nizam-ı Cedid askerine dair kânunnâmelerde dinî kitap olarak yalnız Birgivî Risâlesi zikredilmektedir:

“Evkat-ı hamseyi cemaatle eda eylemeleri ve Birgivî Risâlesi ve avama lâzım olacak mikdar mesail-i diniye tefhimi zımında muvazzaf imamlar tayini lâzımeden olmağla zıkr olunun oniki bölüğün her birine zirde mezkûr vazife ile tayin ile birer imam nasb ve tahrir olunmalı” (21 Safer 1209-17 Eylül 1794).⁶

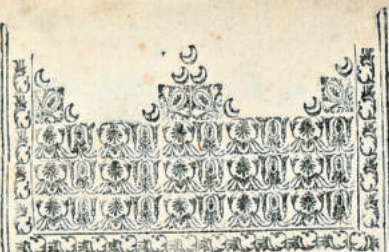
Humbaracı ve lağımçı ocaklarına mahsus zeyl'deki kayıt ayrıca daha başka bilgileri de ihtiva etmektedir:

4 III. Selim devrine dair kıymetli bilgiler ihtiva eden kitabın bilebildiğimiz tek nüshası Türk ‘Tarih Kurumu Kütüphanesi’ndedir (y. 121). Franz Babinger’in kitap hakkında verdiği bilgiler için: Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri (Çev. Coşkun Üçok), Ankara, 1982, s. 368.

5 Birgivî'nin hayatı ve eserleri için: Ahmet Turan Arslan, İmam Birgivî, İstanbul, 1992, 186 s., Risâle için: a.g.e., s. 82. M. Cemal Sofuoğlu, “Birgivî'nin vasiyetnâmesi üzerine bazı düşünceler”, İmam Birgivî (Haz. Mehmet Şeker), Ankara, 1994, s. 3 ve diğer yazılara bakılabilir.

6 “Levend kanunnâmesi”, Kanun Mecmuası, TTK. Y. 534 varak, 53.a.

Matbaalarımızda basılan ilk
dinî eser ve harekeli basılmış
ilk kitap olma özelliklerine
sahip olan Risâle-i Birgivî'nin
ilk iki sahifesi.

* رساله برکوی *

* بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ *

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِلْإِسْلَامِ وَجَعَلَنَا مِنْ أُمَّةٍ
مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ
عَلَى جَمِيعِ الْأَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِينَ خُصُوصًا مِنْهُمْ عَلَى
أَفْضَلِ الْخُلُقَيْنِ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ
أَمَّا بَعْدُ فَهَذِهِ وَصِيَّةُ الْفَقِيرِ الْخَفِيرِ الْمُعْتَزِّ بِالْحُجْرِ
وَالْتَقْصِيرِ مُحَمَّدِينَ بِرُغْلَى عَفَا عَنْهُمَا الْعَفْوُ الْعَلِيُّ
لِنَفْسِهِ وَجَمِيعِ الْمُكَلَّفِينَ كَتَبَهَا بِالتَّوَكُّلِ لِيَعْمَ نَفْعُهَا

* يَسَانُ الصِّفَاتِ السَّلْبَةِ *

أَوَّلُ وَصِيَّتِي أَوْلَدُكَ أَيْدَهُ لِرَشَاهِدَتِ إِيْدَرِ عِبَادَتِهِ
لَا يَنْقُ وَتُسْتَحَقُّ بِوَقْدَرِ الْإِلَهِ تَعَالَى وَارِدِ شَرْبِي
وَنَظِيرِي بِوَقْدَرِ كَبِيْرِهِ دَنْ وَفَوْشَانِهِ دَنْ

وَبِهَدَنْ

وَبِهَدَنْ وَابْجِهَدَنْ وَأَبْوَمَقْدَنْ وَطَوْغَمَهَدَنْ
وَبُطُوْعُورَمَهَدَنْ وَغُورَدَنْ وَأَوْغَلَانَدَنْ وَفَقِرَدَنْ
مَرْهَدَنْ بُونَسَهَدَنْ أُنْدَه أُولْمَارْ وَأُولُقْ مَكْنَنْ دَنْ
دَكَلْدَرْ كُوكَدَه وَبَرْدَه دَكَلْدَرْ مَكَانَدَنْ مَرْهَدَنْ
صَاغَدَه وَصُولَدَه أُوَكَدَه وَارْتَدَه أُوَسْتَدَه وَالتَّدَه
دَكَلْدَرْ جَهَنَدَنْ مَرْهَدَنْ صُورَدَنْ وَشَكَلَدَنْ
وَرَسَكَدَنْ وَأَعْضَادَنْ بَاشْ وَفُولَاقْ وَكُوزْ وَدَلْ
وَأَغَزْ وَآلْ وَآيَاقْ كَبِيْ مَرْهَدَنْ وَارَلَغِيْنَكْ أَوَلِيْ
وَأَخِرِيْ بِوَقْدَرِ وَارَلَغِيْ كُنْدُودَنْ دَرَقِيْدَنْ دَكَلْدَرْ
ذَاتِ شَرْبِيْ شَيْ سِي بِرَحَالِ أَوْزَرَه نَاشِدَرْ حَسَنَه أُولَهَدَنْ
وَعَصَه لَمَهَدَنْ وَفُورَقَمَهَدَنْ وَتَغِيْرَانَدَنْ جَلَه بِرِيْدَرْ
أَكِيْ كَلِكْ صِفَاتِيْدَرْ جَلَه بِرِيْدَرْ بِوَجَلَه عَالَمِ بِوَعِيْ كَنْ
أَوَلْ وَارِدِيْ هِيْجْ كِيْمَه يَه مُخْتَاَجْ دَكَلْدَرْ حُجْرَدَنْ بِرِيْدَرْ
دِيْلَسَه بِوَجَلَه عَالَمِيْ بِرَانْدَه بِوَقْ إِيْدَرْ وَدِيْلَسَه كِيْرُوْ
بِرَانْدَه وَارِإِيْدَرْ وَآكَا هِيْجْ بِرِنَسَه كُوجْ كَلَرْ

“Evkat-ı hamseyi cemaatle eda etmek için bir mescid inşa ve mescid-i mezkûr’e bir imam ve neferata ilmiyelerini öğretmek ve vaz’ ü nasihat eylemek için bir hoca tayin oluna ve imam ve hocaya münasibi veçhile yevmiye tertib oluna.”⁷

Kitapçılık tarihimizin ilklerinden olan risâlenin masrafının kim tarafından karşılandığı, nasıl ve kaç adet basıldığı hakkında da Câbî Ömer Efendi⁸ bilgi vermektedir:

“Üsküdar”da Selimiye camii kurbunda muanven kitab ve sair basmahanesi bina ve müderrisinden Abdurrahman Efendi’ye ihâle ve içine mürettibler ve mubassırlar, mahiyyeler ile tayin ve Hadice Sultan tarafından bin Birgivî Risâlesi ve bin Vankulu ve Küçük Tezkireci Muhib Efendi’nin pederinin şerheyletiği Amentü Şerhi basılıb ve Atlas-ı cedid’ler basılıb!”

Birgivî Risâlesi hakkında bilgiler ve yorumlar şöylece sıralanabilir:

- 1 Birgivî Risâlesi Osmanlı devrinde basılan ilk dinî risâledir.
- 2 Risâle aynı zamanda basılan ilk askere din dersleri kitabıdır.
- 3 Kitapçılık tarihinde harekeli bir şekilde basılan ilk kitap da yine Birgivî Risâlesi’dir. Harfler hakkında bir bilgi bulunamamıştır.
- 4 Bilindiği kadarıyla masrafı Sultan III. Mustafa’nın kızı Hadice Sultan (15 Haziran 1766-17 Temmuz 1822), yani bir şahıs tarafından ödenen ilk kitaptır. Bunun içindir ki kitap için ne kadar harcama yapıldığı hakkında Başbakanlık Arşivi’nde herhangi bir vesika bulunmamaktadır.

7 Kanun Mecmuası, TTK. Y. 534 varak, 10.a.

8 Câbî Ömer Efendi, Câbî Târihi (Haz. Mehmet Ali Beyhan, İstanbul, 1992, s. 106, i.ü.S.B. Enstitüsü neşredilmemiş doktora tezi. Bu tezin danışmanı Prof. Dr. Kemal Beydilli, Risâle-i Birgivî’nin Mühendishane Matbaası’nda basılan ilk din kitabı olduğunu ve baskısında Saray nüshasının esas alındığını belirtmekten başka bir şey yapmamıştır: Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826), İstanbul, 1995, s. 255.

Görüldüğü üzere dört bakımdan kitapçılık tarihimizin ilki olan Birgivî Risâlesi III. Selim devri ıslahat hareketlerinin bir mütemmim cüz’ü olarak, gerçek bir ihtiyaçtan ötürü basılmıştır. Bu vesile ile kitabın ve dolayısıyla matbaanın gerçek bir ihtiyaç haline gelmesi ıslahat mecburiyetiyle beraber ve aynı zamanda olmuştur demek gerekiyor. Matbaa ve kitap, askerî, mülkî ve içtimaî sahada başlayan ıslahat hareketleriyle, gittikçe artan bir talebin mevzuu haline gelmiş, cemiyetin vazgeçilmez unsuru olmuştur. Bu meyanda matbaanın Türkiye’ye geç girişinden değil olsa olsa erken, yâni bir ihtiyaç haline gelmeden girmiş olduğundan bahsetmek daha mâkûl görünmektedir. İmrenme ve özenme veya heves etme arzusu bir yana, III. Selim tarafından başlatılan kat’î ve kararlı ıslahat hareketinden önce matbaa ve kitabın bir ihtiyaç olduğundan bahsedilemez.

1218 Cemaziyelâhır'ında (18 Eylül-16 Ekim 1803) basılan 76 sayfalık Birgivî Risâlesi hakkında bulunabilen bilgiler ve bu vesileyle yapılabilecek yorumlar bunlardan ibarettir. Bu gibi araştırmalara, basılan diğer kitapların da ihtiyacı olduğu her türlü izahtan varestedir.⁹

Türk Yurdu, sayı: 112 (Aralık 1996), s. 13-14.

9 Risâlenin, Saray, yâni Topkapı Sarayı kütüphanesindeki nüshanın esas alınarak basıldığına son (86) sayfasında işaret edilmiştir. Cumhuriyet devrinde de Risâlei Birgivî. Müminlere Nasihat (Haz. Mehmed Şevket Eygi-Ahmed Ersin Yücel) adıyla, Bedir Yayınevi tarafından iki defa (1964, 1992, 96 s.) basılmıştır.